

**Stichtingsraad van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA
Amersfoort, 4 april 2016**

De actualiteit van het christelijk-sociale denken

Ik ga u eerst iets vertellen over het christelijk-sociale denken, wat het is en wat het behelst, en daarna over de betekenis ervan voor enkele actuele vraagstukken.

Ik zal beweren dat het christelijk-sociale denken een normatieve wetenschap is waarvan het denkmodel sterk verwant is aan de complexiteitstheorie.

Verder zal ik beweren dat het startpunt van het christelijk-sociale denken haar relationele mensbegrip is en dat de centrale operationele concepten ervan zijn: subsidiariteit en de verknoping van relationaliteit en functionaliteit. Die begrippen zal ik toelichten.

Naar mijn mening zijn deze ideeën van belang voor organisatie, beleid en bestuur in onze wereld. Dat hoop ik duidelijk te maken aan de hand van voorbeelden.

Eén opmerking vooraf. Mijn verhaal is sterk geïnspireerd door de laatste encycliek, Laudato Si. Die encycliek betekent naar mijn mening een waterscheiding in de lange ontwikkeling van het christelijk-sociale denken. Nieuw erin zijn vooral het feit dat het complexiteitsdenken voluit omarmd wordt en ook de overtuigende wijze waarmee dit denken wordt afgezet tegen het technocratisch beheersingsparadigma van de moderne tijd. Het christelijk-sociale denken, zegt Laudato Sí met zoveel woorden, staat voor een andere kijk, een denken, een politiek, een opvoedkundig programma, een levensstijl en een spiritualiteit die vorm geven aan het verzet tegen de opmars van het technocratisch paradigma en die richting geven aan een gezondere en vruchtbaardere menselijke en maatschappelijke ontwikkeling (paragrafen 111 en 116). Het is, met andere woorden een normatieve wetenschap.

Dat zijn veel abstracte begrippen achter elkaar, dus laat ik beginnen met een mooi voorbeeld.

Eerst over dat startpunt van het christelijk-sociale denken, haar relationele mensbegrip. Dat zegt: om mens te worden hebben we anderen nodig. Dit is het mooist verwoord door Paul van Tongeren, ik citeer:

'Mensen zijn niet wat ze zijn vóóordat ze met elkaar in relaties van erkenning en zorg treden: een mens wordt mens door de wijze waarop en de mate waarin hij als mens erkend en bemind wordt. En die erkenning en die liefde worden niet apart gegeven, maar in al de manieren waarop mensen met elkaar in relatie staan.'

Van Tongeren geeft als voorbeeld de relatie tussen leraar en leerling:

“De toewijding van een leraar aan de leerling maakt niet alleen zijn onderricht effectiever; ze vormt ook de leerling tot een mens die er mag zijn.”

En omgekeerd geldt: “De leraar verdient niet alleen geld door de lessen die hij geeft, maar wordt ook mens door de mate waarin hij door de leerling als persoon erkend wordt – of hij wordt verminkt doordat die erkenning niet plaats vindt.”

Laten we dit voorbeeld gebruiken om dat idee van de verknoping van relationaliteit en functionaliteit toe te lichten.

De onderwijssituatie levert een interface op, een betrekking tussen twee mensen. Die interface is functioneel van aard, het gaat om de overdracht van kennis of vaardigheden van leraar naar leerling. Zonder die functionele inhoud zou er geen interface zijn. Het is een interface tussen leraar en leerling, maar ook tussen twee mensen, die interacteren. Wat er in die interactie gebeurt tussen en met die mensen is niet te voorspellen. Het kan zijn dat dat die interactie evolueert naar een meer persoonlijk contact, voorbij het strikt functionele; dat ze elkaar als persoon erkennen. Wat in aanzet een functionele interface was wordt dan een ontmoeting tussen twee mensen, een relatie met wederzijdse erkenning en zorg. Functionaliteit en relationaliteit zijn dan met elkaar verknoot. Werken en geld verdienen, leren en doelen realiseren gaan hand in hand met ontmoeting en menswording. Beide mensen veranderen in dit proces, ze worden een beetje meer mens. En als bonus wordt ook hun functionele interactie effectiever – in dit geval, het onderwijs, dat wil zeggen de overdracht van kennis en de vorming van de leerling tot een mens die er mag zijn.

Dat is dus het ideale patroon: er is een functionele interface met functionele interactie (twee of meer mensen hebben samen wat te doen), die evolueert naar een ontmoeting (dus relationeel verknoot wordt), hetgeen niet alleen betrokkenen meer mens doet worden maar ook hun functionele interactie effectiever maakt.

Maar - het is niet gezegd dat die functionele interactie inderdaad evolueert naar een ontmoeting en dat die interface inderdaad de drager, het vehikel wordt voor menswording. Mensen kunnen elkaar ook verminken, elkaar niet als persoon erkennen. Daarover later meer.

Samenvattend. Een interface die in principe alleen functioneel van aard zou kunnen zijn – zoals hier kennisoverdracht – kan de drager worden van een proces van menswording, van beide betrokkenen. Zonder functionele inhoud geen interface. En zonder interface ook geen kans op relatie en ontmoeting; en dus al helemaal niet op menswording. Daarom zegt Van Tongeren: mensen worden mens in relaties van erkenning en zorg, en die erkenning en zorg worden niet apart gegeven maar in al de manieren waarop mensen met elkaar in relatie staan. Dat is de verknoping van functionaliteit en relationaliteit. Lord Maurice Glasman zei het onlangs op de Europese Sociale Week nog korter, en treffender: work and love.

Laat ik nog een voorbeeld geven, nu uit een andere omgeving, over de financiering van een investering.

Stel, u staat zo meteen nog een tijdje na te praten met uw buurman en dan blijkt dat hij samen met enkele collega's een goed projectidee heeft en dat u toevallig wel wat geld heeft liggen om daar in te investeren. U maakt een afspraak, gaat bij mekaar langs, u leert het bedrijf en de mensen kennen en misschien ook hun persoonlijke achtergronden, hun gezinnen. U overlegt, maakt samen berekeningen, maakt het plan beter, komt tot nadere afspraken. Als de deal dan ten slotte wordt gesloten, is dat een stap in een voortgaand proces van verknoping van functionaliteit en relationaliteit. Motief en substantie van deze relatie, de functionele kern ervan, is een investeringstransactie. Maar U voelt en weet allemaal dat hier veel meer gaande is. In dit proces wordt u allemaal meer mens. Want in dit proces oefent u morele houdingen, zoals empathie, loyaliteit, en commitment. U scherpt uw creativiteit en oordeelsvermogen, u wordt uitgedaagd, op de proef gesteld en ter

verantwoording geroepen, u wordt enthousiast over het gezamenlijke project en u spreekt elkaar aan op de inzet ervoor. U ervaart erkenning en waardering als persoon, u voelt vertrouwen ontstaan. En intussen is die gezamenlijke onderneming veel meer geworden dan alleen maar een functionele economische entiteit; want het is jullie ding, het verbindt jullie. Iets wat dode materie is, krijgt een affectieve, morele betekenis. Het is met andere woorden een relational of common good geworden – iets wat mensen verbindt omdat het voor een meer dan een ding is maar een affectieve, morele betekenis heeft.

Wat hier precies gebeurt is het best te begrijpen in termen van complexiteit, van systems thinking. Wat is complexiteit? Complex betekent hier niet: ingewikkeld. Nee, het concept verwijst naar de co-evolutie van organismen in een systeem. Het simpelste voorbeeld is dat van de leraar en de leerling, een mini-systeempje waarin twee mensen op elkaar inwerken en elkaar en zichzelf veranderen – en in dat proces meer óf minder mens worden, samen groeien óf elkaar verminken. Op macroniveau is de werkelijkheid te zien als één complex, systemisch geheel, dat zelf ook weer bestaat uit open, levende systemen. De componenten van dit systeem – mensen, dieren, planten, dingen, organisaties, subsystemen – staan op talrijke manieren met elkaar in verbinding en zijn alleen te begrijpen in hun onderlinge samenhang. In die wisselwerking beïnvloeden en veranderen ze elkaar; ze co-evolueren. In hun interactie genereren ze nieuwe eigenschappen, zogenaamde emergente fenomenen, zoals moraliteit en vertrouwen, of wantrouwen en angst, met als gevolg dat het gedrag van het systeem niet te herleiden is tot dat van de samenstellende delen. Via terugkoppelingsmechanismen hebben die systeemeigenschappen weer invloed op de componenten en hun relaties, hun relatiologica (dat heet backward causation). Complexe systemen zijn zelf weer onderdeel van omvattender complexe systemen, en tussen die niveaus bestaan ook weer interacties met feedback loops (dat heet nestedness).

Laten we ter illustratie teruggaan naar uw investeringsproject. De aanleiding voor uw interactie was functioneel van aard, d.w.z. gericht op het realiseren van een bepaald doel. Gaandeweg is die functionele interactie relationeel verknoopt. In ontmoetingen bent u allen behalve instrumentele en strategische vaardigheden ook sociale en morele talenten gaan aanspreken gaan ontwikkelen als empathie, integriteit, engagement en generositeit; *het egoïsme voorbij*. Daar begint menswording; en daar begint ook samenleving. Datgene wat menswording en samenleving mogelijk maakt – laten we het samenvatten met de term moraliteit – ontstaat dus in de ontmoeting van mensen. Het is daarvan een niet-bedoeld resultaat, maar het ontstaat als vanzelf, als onbedoeld bijeffect van ontmoeting. In complexiteitstermen zeggen we dan: moraliteit is een emergent fenomeen. Het ontstaat in de ontmoeting tussen mensen, het behelst een verandering in de relatiologica tussen die mensen, in het systeem dat ze samen vormen, en het verandert die mensen. In ditzelfde proces ontstaan, al eveneens onbedoeld, andere emergente fenomenen, “dingen” die buiten en tussen hen als individuele personen bestaan, dingen die alleen langs deze weg gegenereerd worden, zoals vertrouwen, moreel en sociaal kapitaal, sociale cohesie, vrede. Al deze eigenschappen van mensen en van de systemen die aldus ontstaan zijn emergent, dat wil zeggen dat ze niet herleid kunnen worden tot de individuen maar dat ze ontstaan en zich voordoen in het relationele proces, als onbedoeld bijeffect daarvan.

Dames en heren. We zijn toch vaak geneigd om te denken dat de kracht van onze organisaties en de effectiviteit van onze systemen afhankelijk is van wat we beheersen: de

helderheid van onze doelstellingen en strategie, de kwaliteit van de in te zetten middelen, een heldere verdeling van taken en verantwoordelijkheden en effectieve sturingsmechanismen. Nee dus. Als je wilt dat in jouw organisatie, bedrijf of samenleving mensen hun creatieve, morele en sociale talenten aanspreken en inzetten en zo jouw organisatie duurzaam sterk en vitaal maken, dan ben je afhankelijk van relationele processen die je niet kunt sturen. Je kunt dergelijke processen wel faciliteren maar de uitkomst is altijd ongewis. Sterker nog, als je gaat sturen op die uitkomst – jij moet mij vertrouwen - is het effect eerder averechts. Alles wat een verband, organisatie of samenleving duurzaam sterk, vitaal en resiliënt maakt, zoals moraliteit en vertrouwen, maar ook de beroemde trits sense of purpose, sense of agency en sense of community, kan niet gepland en geproduceerd worden. Moraliteit en vertrouwen zijn emergente fenomenen die zich alleen kunnen voordoen in ontmoetingen, en dan als onbedoeld bij-effect daarvan.

Zoals gezegd evolueert niet elke functionele interface naar een ontmoeting met positieve emergente effecten op mensen en hun verbanden. Dat hangt immers van die mensen zelf af. De stap van een louter functionele interface naar een persoonlijker relatie is heel risicovol want de uitkomst onzeker. Beide betrokkenen moeten het als het ware laten gebeuren, en het is risicovol want degene die vroegtijdig zijn pet afzet kan door de ander worden weggehoond en op zichzelf teruggeworpen, of hij loopt het risico dat de ander er misbruik van maakt. Het is altijd veiliger om je puur zakelijk en functioneel op te stellen. Net zoals Simon & Garfunkel lang geleden zongen: I am a rock. And a rock feels no pain.

Daar kunnen we niets aan doen, want daar gaan mensen zelf over.

De hamvraag is natuurlijk: wat kunnen we wel doen? Wat kunnen we doen om te bevorderen dat functionele interfaces evolueren naar ontmoeting en relaties van wederzijdse erkenning en zorg; relaties waarin mensen mens worden, zij hun creatieve en morele talenten ontplooiën en inzetten en sterke en vitale verbanden onderhouden? – dat alles in de wetenschap dat een dergelijk proces niet gestuurd kan worden en dat sturing hier zelfs averechts werkt.

Wat we wel kunnen doen is, om te beginnen, de mensen geen materie, motieven en ruimte afnemen die een functionele interface zouden kunnen opleveren. Hier speelt het laatste kernbegrip van het christelijk-sociale denken dat ik hier wil aanstippen, namelijk subsidiariteit. Subsidiariteit is een operationeel begrip, een organisatie- of bestuurskundig begrip, dat rechtstreeks voortvloeit uit het centrale belang dat in het christelijk-sociale denken gehecht wordt aan de verknoping van functionaliteit en relationaliteit. Men mag mensen geen motieven ontnemen om samen met andere mensen aan de slag te gaan. De dingen die gedaan moeten worden, de problemen die opgelost moeten worden, de behoeftes die vervuld moeten worden, de doelen die gerealiseerd moeten worden, dat allemaal is de kostbare grondstof voor functionele interactie, en dat kan weer de grondstof zijn voor ontmoeting en menswording.

Nog eens: men mag mensen geen materie en motieven afnemen om samen aan de slag te gaan.

Maar dat is wel precies wat, bijvoorbeeld, vijftig jaar Ontwikkelingssamenwerking en vijftig jaar Verzorgingsstaat hebben gedaan – niet alleen dat, natuurlijk, maar dat óók. Dat zijn,

vanuit dit perspectief en voor zover dat het geval is, en metaforisch gesproken, misdaden tegen menswording en de samenleving. Mensen hun problemen, dat wil zeggen hun motieven om samen aan de slag te gaan, afnemen, betekent immers dat je hen de substantie voor interfaces afneemt, en daarmee het motief voor en de kans op ontmoeting, menswording en vitale verbanden. Daarom heb ik die misdaad wel eens sociocide genoemd. Het bijzondere van deze misdaad – om de metafoor door te trekken – is dat hij gepleegd wordt door zowel statelijke regelaars en probleemoplossers als door solidaire goeddoeners.

Wat we vervolgens, als er dan wel een functionele interface is, natuurlijk óók niet moeten doen is die mensen de ruimte en de vrijheid ontnemen om die functionele interface inderdaad te laten evolueren tot een ontmoeting.

Neem bijvoorbeeld de interface tussen verpleegkundige en patiënt, een functionele interface met een groot potentieel voor ontmoeting en menswording van beide betrokkenen. Maar wat doen de managers? Die doen er alles aan om die interface te beperken tot het strikt functionele, en zetten daartoe protocollen in, zorgproducten en targets en wat dies meer zij. Voor menselijke relaties, ontmoeting, wederzijdse erkenning en zorg, menswording is vooral géén plaats. Interactie wordt gestript tot op het functionele bot.

Dit zien we gebeuren in de zorg, ook in het onderwijs, eigenlijk in alle grote regelgestuurde instellingen en bedrijven. Dat wordt nog versterkt wanneer die mensen worden gereduceerd tot individuen die als human resources worden ingezet en gestuurd met behulp van geconditioneerde beloningsprikkels. Als human resources ingezet – en verbruikt. Gestuurd - met pinda's, aapjesgedrag. Van ontmoeting en menswording, van mensen die massaal hun creatieve, morele en sociale talenten ontwikkelen en in vitale verbanden inzetten voor de organisatie en voor de samenleving - van dat al is weinig sprake.

We moeten mensen motieven laten, of geven, voor functionele interfaces, en ze de ruimte en middelen geven, of laten, om die functionele interface te laten evolueren naar een ontmoeting waarin ze hun creatieve, morele en sociale talenten ontwikkelen in vitale verbanden. Het is niet gezegd dat dan ook inderdaad gebeurt, want zo'n proces is niet op deze uitkomst te sturen. Voor de hand ligt dat dergelijke processen eerder beginnen op kleinere schaal, de menselijke maat. Verder kan inzicht in aard en dynamiek van het proces behulpzaam zijn. Vaste onderdelen ervan zijn de genoemde trits:

- a) een gedeelde sense of purpose, een gedeeld streven en de ervaring dat ieder bijdraagt aan een hoger doel d.w.z. aan iets wat groter is dan het individuele zelf
- b) een gedeelde sense of agency. Onze inzet doet ertoe en maakt het verschil; aan ons is de ruimte/vrijheid gegeven om het zelf te doen, we zijn zelf en samen verantwoordelijk voor het resultaat en we gaan het in ons gestelde vertrouwen niet beschamen
- c) een sense of community, een gevoel van verbondenheid en een gedeeld engagement.

Dames en heren. Het subsidiair bevorderen van de verknoping van functionaliteit en relationaliteit, dát is de kernopdracht die het christelijk-sociale denken ons meegeeft. Dat betekent dat we problemen en situaties anders benaderen, dat we anders besturen en organiseren. Dat we *de dingen die gedaan moeten worden* altijd screenen op mogelijkheden om ze relationeel te verknopen en tot inzet te maken van relaties en verbanden – stukjes vitale samenleving. Dat geldt voor problemen die opkomen, gelukkig!, dat geldt ook voor alle sectoren en instellingen van de samenleving. De wijze waarop we de afgelopen decennia het

onderwijs, de zorg, de jeugd- en de ouderenzorg, het strafrechtstelsel enzovoorts hebben ingericht - het zijn allemaal grote regelgestuurde instellingen die radicaal op de schop moeten. Gewone menselijke en maatschappelijke functies als zorgen, opvoeden en onderwijzen, het onderhouden van de publieke ruimte, publieke veiligheid, werken en een inkomen verwerven; het zijn allemaal dingen die mensen met en voor elkaar kunnen doen, die grondstof en vehikel kunnen zijn voor ontmoeting en samenleving. In de handen van mensen en hun verbanden zijn ze de inzet van menswording, van de ontwikkeling van creatieve, morele en sociale talenten en van stukjes vitale samenleving. Maar al die functies zijn nu weggezet in grote functionele systemen. Dat is nadelig voor het proces van ontmoeting, menswording en samenleving, want dat mist nu al die materie en motieven voor interfaces. Maar er dreigt ook een ander, groot gevaar. Functionele systemen die losgezongen raken van relationaliteit, gaan rare dingen doen, ze gaan ontsporen en gaan hun eigen functionele domeinlogica dan als het ware opleggen aan mens en samenleving. Dat signaleren we dan medicalisering, juridisering, psychologisering, economisering enzovoorts.

Wat er gebeurt als functionaliteit wordt losgekoppeld van menselijke relaties, als functionele systemen onafhankelijk gaan opereren, zien we nu onder onze ogen zich afspelen in de financiële sector. De intussen al ingeburgerde term financialisering staat voor de destructieve gevolgen van de steeds groter wordende rol van financiële motieven, markten, actoren en instellingen in het functioneren van economieën en samenlevingen. Voor Paul Dembinski van het Geneefse Observatoire de la Finance staat financialisering voor de bijna volledige triomf van transactie op relatie. Losgeraakt van relationaliteit heeft dit geleid tot steeds gewelddadige vormen van hebzucht, aldus Dembinski. Voor Lans Bovenberg en Marcel Canoy is het proces van financialisering de onderliggende oorzaak van de financiële crisis; ik citeer: "Financiële markten zijn steeds verder gegaan in het verhandelen van financiële instrumenten. Maar het verhandelbaar maken van relaties op financiële markten sloeg door. Kapitaalverschaffers konden snel van hun waardepapieren af, de prikkel voor kapitaalverschaffers om de relatie te versterken met de partijen die geld nodig hadden verdween. De 'financialisering' van relaties leidde tot anonimiteit die zelfs zulke groteske proporties kreeg dat niemand van niemand wist hoe groot het risico was en wie het eigenlijk precies liep. We kennen de afloop." Hun oplossing, in lijn met deze analyse, is dan ook, ik citeer: "een meer relationele manier van economie bedrijven". Met andere woorden, het voorbeeld van het investeringsproject van u en uw buurman, het verknopen van economische functionaliteit met relationaliteit.

Functionaliteit losgezongen van relationaliteit leidt tot systemen waarin wantrouwen, hebzucht, angst en verminking regeren. En hoeveel van onze grote problemen – van klimaatprobleem, massieve migratie tot terrorisme en financiële crises – zouden te maken met het feit dat we ons leven in het publieke domein in de afgelopen decennia steeds meer georganiseerd hebben aan de hand van wat Laudato Si noemt het technocratisch beheersingsparadigma en het utilitair pragmatisme, dat wil zeggen op een puur functionele manier die ons elkaar steeds minder laat en doet ontmoeten? Wantrouwen, hebzucht en angst krijgen dan vrij spel en gaan onze interfaces regeren.

Dames en heren. Mijn verhaal ging over het christelijk-sociale denken, maar ik heb niets gezegd over het specifiek christelijke ervan. Ik hoop dat mijn mede-sprekers deze lacune

opvullen. Eén ding wil ik er wel over zeggen, aan de hand van een treffende passage weer uit Laudato Si. Daar wordt uitgelegd dat God – ik citeer – zich heeft willen beperken tot de schepping van een wereld in ontwikkeling waar veel dingen die wij als kwaden, gevaren of bronnen van lijden beschouwen, in werkelijkheid deel uitmaken van de geboorteweëën, die ons ertoe aanzetten om samen te werken met de Schepper. Want in een volmaakte wereld zou menselijke autonomie een lege huls zijn. De vrije mens kan een intelligente bijdrage leveren aan een positieve evolutie, maar kan ook nieuwe kwaden toevoegen, nieuwe oorzaken van lijden en ogenblikken van ware achteruitgang (paragraaf 79-80). Om ons te helpen het goede te doen heeft Hij zijn Zoon gestuurd, die ons heeft voorgedaan hoe dat moet: work and love. Bovendien heeft – ik citeer Laudato Si weer - de Geest van God het heelal vervuld met potenties die het mogelijk maken dat er uit de schoot zelf van de dingen steeds iets nieuws kan ontspruiten. Wat een mooie omschrijving is van het fenomeen emergentie, maar dat terzijde.

Dit is ook een mooie opstap naar mijn laatste voorbeeld.

De vorige tsunami die Nederland trof was de Watersnood van 28 september 1014. Deze tsunami richtte grote schade aan, niet alleen hier, maar ook in Engeland en Noord Amerika. Het was bovendien de eerste doorbraak van de tot dan toe vrijwel gesloten kustlijn van de Lage Landen en hij werd gevolgd door een hele serie overstromingen die de geografie van ons land grondig veranderd hebben. De tsunami was een ramp, maar het was ook het startsein voor de aanleg van zeedijken en allerlei waterwerken, sluizen, bruggen, afwateringskanalen en droogmakerijen. Achteraf kunnen we zeggen dat deze tsunami ons land heel veel opgeleverd: de Delfste universiteit, onze waterbouwkundige multinationals, de Deltawerken, en ook de waterschappen, de oudste instituties van ons staatsbestel, de werking van publiek-private samenwerking en van onze democratie. Al in 1122 besloten twintig buurtschappen bij Utrecht samen te werken voor een afdamming van de Kromme Rijn. Problemen, samen aan de slag, samen groeien, vitale verbanden, dat heeft Nederland gemaakt tot wat het is.

Nu komt de tweede tsunami over ons heen, de vloedgolf van migrantenstromen. Ja, een ramp, een aanslag op de sociale cohesie, een bedreiging voor onze welvaart en voor onze sociale zekerheid. Politici putten zich uit in het verwoorden van de noodzaak van het indammen van de stromen en het keren van de vloedgolf.

Maar kijk wat er gebeurt. Opeens zijn er duizenden mensen die dit niet alleen anders zien maar die zich ook concreet inzetten, die zich massaal aanbieden voor het geven van hulp en onderdak, individueel en in allerlei lokale comités. Een tsunami van solidariteit. En is er gelukkig een politica die zegt: het gaat hier om mensen in nood, wir schaffen das! En een paus die, staand aan de Middellandse Zeekust, ons vraagt: heeft er iemand gehuild om de mensen die hier verdrongen zijn? Misschien hebben we rampen nodig om ons ertoe aan te zetten om samen te werken met de Schepper. Zeker is in ieder geval dat we problemen nodig hebben om mens te worden, problemen als grondstof voor functionele interactie, ontmoeting en wederzijdse erkenning en zorg; voor menswording en vitale samenleving. Soms lijken problemen te groot om ze op te lossen, maar de echte vraag is altijd weer: hoe kijken we ernaar, hoe gaan we ermee om? Zien we stromen en vloedgolven, of zien we mensen? Zien we – de vraag van Erik Borgman - de mensen als probleem, of zien we mensen die problemen hebben? Gaan we puur functioneel aan de slag, vanuit beheersing en controle en dus met ruim baan voor relatiologica's gebaseerd op wantrouwen, egoïsme en

hebzucht, angst en verminking - van anderen en van onszelf? Of verknopen we het functionele met het relationele en zien we kansen voor menswording en vitalisering van samenlevingsverbanden, vanuit moraliteit en vertrouwen? Een mooi perspectief: hoe kan deze tweede tsunami, net als die eerste, ons ertoe brengen en helpen om meer mens te worden en een sterkere en vitalere samenleving te laten ontstaan? Dat is de opdracht die het christelijk-sociale denken ons meegeeft.

Cor van Beuningen, 4 april 2016